

І. В. Хорт,
старший викладач

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

У статті автор розглядає принципи правової держави. Автор звертає увагу на механізм реалізації таких принципів як верховенство права, розподіл влади, реальності прав і свобод людини та громадянина, законності, ефективної діяльності органів влади.

Ключові слова: правова держава, громадянське суспільство, верховенство права, розподіл влади, права і свободи людини і громадянина, законність, правосвідомість, правова культура.

Ідея правової держави, яка бере свій початок з античної політико-правової думки і отримавши могутній імпульс розвитку в Новий час, в сучасних умовах набуває практичну реалізацію. Офіційне визнання держави як правової в конституціях ряду країн, в тому числі і України, викликає необхідність наповнити категорію «правова держава» реальним юридичним змістом.

Сутність правової держави розкривається через її принципи. Становлення правової держави може бути здійснено тільки при умові успішного запровадження у життя визначених правових вимог, механізмів реалізації принципів.

Формування правової держави в Україні є вкрай складним, багатоплановим процесом, що включає в себе не тільки формування структур влади, які здатні забезпечити дотримання законності та прав громадян, але й наявність широкого спектру політичних партій і рухів, соціальних груп і прошарків зі своїми специфічними інтересами, особливою правовою, політичною, соціальною, економічною поведінкою.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства часто вживають термін «правова держава». При цьому одні автори виходять з бажання підкреслити, що, проголосивши себе суверенною і незалежною, Україна стала і правовою державою, а інші – з прагнення довести, що побудова такої держави є справою більш віддаленої перспективи. Згідно зі ст. 1 Конституції нашої держави, Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Проте реалії сьогодення яскраво свідчать про те, що це лише декларація. Україна не є правовою державою, оскільки їй необхідно подолати цілий ряд проблем, які заважають їй бути такою.

Правова держава характеризується рядом іманентно притаманних їй принципів, найважливішими з яких є верховенство права, поділ влади, реальність прав і свобод людини та громадянина, законність, наявність у громадян високої правової культури [2, с. 94].

Принцип верховенства права визначає умови життєдіяльності усього соціального організму, тобто створення і функціонування державних органів та громадських організацій, ставлення до них, а також стосунки між окремими громадяна-

ми. У нашій державі наукове осмислення і аналіз цього принципу розпочалися лише після його закріплення у ст. 8 Конституції України. З урахуванням цього Верховна Рада України повинна приймати закони, що мають відповідати принципам справедливості, гуманізму; забезпечувати права, свободи і законні інтереси громадян; відображати суспільні відносини, які склалися у нашій країні. Причому основною умовою тут повинна бути рівноправність держави та інших суб'єктів права. Це означає, що всі закони, які прийняті державою, повинні в першу чергу розповсюджуватися і на неї. Основний принцип верховенства права – право знаходиться над державою, а не навпаки. На жаль, брак демократичних традицій та звичка державних чиновників, якщо не порушувати, то пристосовувати право до своїх потреб, призвели до того, що держава, яка повинна бути гарантом прав і свобод людини і громадянина, досить часто, навпаки, їх порушує.

У сучасному українському правозастосуванні дотримання основних засад верховенства права є справою непростого. Можна цілком погодитися із М. І. Козюброю в тому, що «здійснюючи пошук права в межах Конституції, правозастосовні органи, особливо суди, мають залучати до цього пошуку не тільки текст Конституції, а й додаткові матеріали, які б дали змогу забезпечити як верховенство Конституції, так і верховенство права.

Орієнтиром у цьому напрямі мають слугувати загальновизнані сучасним цивілізованим світом принципи права, міжнародні пакти про права людини, міжнародна судова практика, зокрема, практика Європейського суду з прав людини, тенденції розвитку правових засобів захисту прав людини у європейському та міжнародному співтоваристві тощо» [3, с. 95].

Нині більшість вчених-правознавців вважають, що формування правової держави у нашій країні є складним і тривалим процесом, який зумовлює необхідність кардинального реформування економічної, політичної, правової та інших систем суспільства. Основною проблемою формування принципу верховенства права є не відсутність необхідних правових норм, які б належною мірою забезпечили права та свободи людини і громадя-

нина, а відсутність належного механізму їх реалізації. Таких норм досить багато, це і право кожного на безкоштовну медичну допомогу, і право на працю, і право на безоплатну вищу освіту тощо. Оскільки виконання цих та інших норм Конституції на сьогоднішній день неможливе, з огляду на відсутність нормативно-правових актів, які б закріплювали відповідний механізм, дані положення стають звичайними деклараціями. З огляду на це, декларативного характеру набуває і ст. 1 Конституції України.

Наступним принципом основи функціонування будь-якої правової держави є принцип розподілу влади, який визначив Шарль Монтеск'є. Основним важливим аспектом побудови цього принципу є розуміння того, що не існує декількох незалежних влад, а навпаки, є одна державна влада, яка для забезпечення своєї демократичності розподіляється на три гілки, що є відносно незалежними одна від іншої. Даний розподіл є необхідним для забезпечення так званого механізму «стримань та противаг». Дійсно, Конституція України встановлює достатньо дієві засади для функціонування цього механізму. Гілки влади є незалежними одна від іншої і не можуть нав'язувати свою волю.

Але міркування про те, що незалежність гілок є достатнім чинником для належного функціонування державної влади є помилковим. На цю проблему треба дивитися ширше. Основною запорукою належного функціонування державної влади є узгодженість дій всіх її гілок. Нажаль, особливо останнім часом, цей принцип досить суттєво порушується. Державна влада не може бути ефективною, а держава правовою, якщо судова влада не може знайти спільної мови з виконавчою, а виконавча з законодавчою, про що свідчать останні події.

Принцип реальності прав і свобод людини та громадянина передбачає, що права і свободи мають бути не тільки задекларовані у законодавчих актах, а й забезпечені та гарантовані державою. Цей принцип закріплено у ст. 3 Конституції України, яка встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються у нашій державі найвищою соціальною цінністю. А права та свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Виходячи із змісту ст. 3 Конституції України, стає зрозуміло, що людина та її права і свободи мають беззаперечний пріоритет над інтересами державними. Обов'язком держави є забезпечення належного існування людини, а не навпаки. На жаль, норми цієї статті є черговими деклараціями, що не виконуються, а з огляду на це, не наближують Україну до правової держави.

Важливим принципом правової держави є принцип законності, який тісно переплітається з принципом верховенства права. Принцип законності означає, що закон є основою правовідносин. Тільки закон, як нормативно-правовий акт, що прийнятий державою, нею гарантується та захищається, може встановлювати, змінювати та припиняти

правовідносини. Тільки закон може виражати загальнонародну, а відтак, і державну волю.

Наслідком належної реалізації принципу законності стає правопорядок, тобто система правовідносин, яка складається в результаті реалізації режиму законності. Ефективним засобом підтримання в суспільстві законності та правопорядку як елементів правової держави є юридична відповідальність та вжиття у межах закону справедливих заходів у разі вчинення того або іншого правопорушення. А будь-яка несправедливість викликає невдоволення людей і може призвести до соціальних конфліктів [4, с. 13]. Відтак, відповідальність, що є реакцією держави на протиправні дії суб'єктів правовідносин, має на меті не тільки покарання правопорушника у вигляді накладення на нього юридичних санкцій, що виражаються у негативних наслідках для особи та майнового стану правопорушника, а й відновлення принципу справедливості, як складової принципу законності.

Досить відомим фактом є те, що у кожному суспільстві поняття «справедливість» залежить від загальної моралі цього суспільства. Відомо, що, скажімо, мусульманська мораль відрізняється від християнської або буддистської. Однак релігія не є єдиним чинником у формуванні моралі. На це впливає комплекс чинників, якими характеризується певне суспільство. Так, європейська мораль відрізняється від американської чи, ще більше, від східної. Тому поняття справедливості для населення кожної держави є специфічним і може відрізнитися від тотожного поняття в інших державах.

Оскільки в будь-якій правовій державі юридичні норми ґрунтуються в першу чергу на принципах моралі, то для цього суспільства вони є справедливими. Справедливі норми забезпечують правопорядок і можуть гарантувати можливість для реалізації своїх прав абсолютно всіма людьми.

Одним із основних принципів, що визначає поняття і зміст правової держави, є високий рівень правової культури громадян. Правова культура характеризує повагу до права, знання змісту його норм і вміння реалізувати їх. Соціологічні дослідження, що проводяться в окремих регіонах України, свідчать, що рівень правової культури громадян нашої держави ще далекий від бажаного.

Низький рівень правової культури громадян нашої держави – це наслідок недоліків у системі правового виховання молоді. Побудова демократичної, правової держави без міцного теоретичного підґрунтя, без глибоких наукових розробок юристів – вчених і практиків – без врахування як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду неможлива. Справа ця важка і складна, вона потребує різнобічного наукового аналізу як правової думки, так і практичних діянь по розбудові державного механізму.

Наступний принцип, що характерний для правової держави, це принцип ефективної діяльності органів влади. Особливо, це стосується законодавчої влади, оскільки від того, наскільки якісно розроблена законодавча база, залежить можливість подальшого ефективного функціонування держави.

Звідси, ефективна законотворча діяльність парламенту – необхідна передумова правової держави.

Труднощі розбудови правової держави в Україні полягають не лише у відсутності належної законодавчої бази, але й викликаються існуючим правовим нігілізмом, що дістався у спадок від старого устрою, не досить високим рівнем політичної і правової культури депутатського корпусу.

Зупинившись на складних завданнях, які має вирішувати Верховна Рада як законотворча гілка влади, важливою запорукою успішного виконання її діяльності має бути наукове забезпечення законотворчого процесу. Йдеться, насамперед, про більш широке залучення науковців з наукових закладів – Інституту держави і права НАН України ім. В. М. Корецького, Академії правових наук, Інституту законодавства Верховної Ради України, правових кафедр та юридичних ВУЗів до законотворчого процесу (підготовки законопроектів).

Проблемним є й питання про ефективність реалізації чинного законодавства, що негативно позначається на процесі формування правової держави. Для виправлення такого становища необхідним є посилення впливу виконавчої влади на процеси правозастосування, більш тісне співробітництво законодавчої і виконавчої гілок влади щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин. Нагальною є також потреба дійового судового контролю за реалізацією чинного законодавства.

Треба наголосити на тому, що основою створення і функціонування правової держави є громадянське суспільство, тобто об'єднання вільних і рівноправних людей, кожному з яких держава забезпечує юридичні можливості бути власником та брати активну участь у політичному житті. Між державою і суспільством має бути певна дистанція, яка і забезпечує демократію, відповідний рівень свободи суб'єктів громадянського суспільства. Якщо держава повністю узурпує суспільство, вона знищує людину як вільну особистість. Не держава визначає громадянське суспільство, а останнє створює і контролює державу. Саме у такий спосіб забезпечується відносно самостійне існування демократичного громадянського суспільства і правової держави.

Отже, громадянське суспільство – це суспільство демократії, яке надає кожній людині можливість жити на гідному рівні; суспільство, де від-

сутне відчуження людини від засобів виробництва і знарядь праці, насамперед – від приватної власності. Дане суспільство має пріоритет щодо держави, яка становить його складову частину. Складовими громадянського суспільства є: власність і підприємництво; національна та екологічна безпека; сім'я; наука і культура; об'єднання громадян; засоби масової інформації; пряме народовладдя (референдуми, вибори, місцеве самоврядування) та інші форми демократії. Для побудови громадянського суспільства в Україні необхідно забезпечити компроміс між різними політичними партіями, спрямувати зусилля політиків та економістів на об'єднання суспільства для пошуку шляхів виходу з економічної кризи, вирішити проблему міжнаціональних (у нашій державі проживають 14 млн. громадян інших національностей) і міжконфесійних відносин, енергійніше проводити реформування національного законодавства з урахуванням вимог міжнародного права [5, с. 32].

В даний час Україна продовжує перебувати в економічній та політичній кризах, які пов'язані, в тому числі, з низьким рівнем правосвідомості. Водночас, побудова правової держави передбачає, навпаки, наявність високого рівня правосвідомості населення. Тому основною передумовою для належної реалізації є саме високий рівень правосвідомості і громадян, і представників державної влади, виховання глибокої поваги до Конституції і закону, формування високої правової культури. Без цього не можливо створити цивілізоване суспільство, побудувати правову державу.

Література

1. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року (зі змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р. № 2222).
2. Довбуш Т. Принципы правового государства и механизм их реализации: Теоретико-правовой анализ // СПб., – 2005. – С. 18–20.
3. Козюбра М. Правовий закон: проблема критеріїв. // Вісник Академії правових наук. – 2003. – № 2(33); № 3(34). – 95 с.
4. Бандурка О. Крок до правової держави // Право України. – 1991р. – № 3 – С. 11–13.
5. Васькович Й. Проблеми й перспективи становлення і розвитку правової держави в Україні. // Право України. – 2000 р. – № 1 – С. 32–35.

И. В. Хорт

Актуальные вопросы реализации принципов правового государства в Украине.

В статье рассматриваются принципы правового государства. Автор обращает внимание на механизм реализации таких принципов как верховенство права, разделение властей, реальность прав и свобод человека и гражданина, законности, эффективной деятельности органов власти.

I. V. Hort

Topical issues of legal principles of state in Ukraine

The author considers in the article the principles of the legal state. The author pays attention to the mechanism of realization of such principles as supremacy of right, division of power, reality of rights and freedoms of man and citizen, legality, effective activity of organs of power.